

Bokalo N. I. The problem of genesis of the idea of the equality in law: philosophical and legal dimension

The article deals with the philosophical and legal study of the genesis of the idea of the equality in law. It is proved that in the modern philosophy of law prevails liberal approach to the idea of the equality, according to which people are considered equal in their rights.

Key words: *equality, equality in the law, freedom, justice.*

Стаття надійшла 17 червня 2013 р.

УДК 340.12

Г. С. Боровська

**«РОСІЙСЬКА ІДЕЯ»
У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ
(за М. О. Бердяєвим)**

Пропонується одна з головних тем спадщини великого російського мислителя М. О. Бердяєва (1874–1948) – «російська ідея» у філософсько-правовому вимірі. «Ідея» розглядається як персоналістична модель «осьового» часу срібного віку Росії та подається в контексті проблем історіософії правових цивілізацій та філософії природного права.

Ключові слова: *російська ідея, «осьовий час», «осьовий соціум», «осьова» особистість, «осьова» ментальність, «осьова» соціально-правова реальність, персоналістична правова модель.*

Постановка проблеми. «Російська ідея» у філософсько-правовому вимірі відповідає пошукам правової моделі російського православного соціуму на зламі століть та інтеграції (входження) Росії до світового цивілізаційного простору.

Східнослов'янська, російська дійсність від середини XIX ст. до приходу влади більшовиків увійшла у світову історію «срібним віком», який підставово вважали «осьовим часом» східнослов'янської цивілізації. Цінність праць М. О. Бердяєва полягає в тому, що дає можливість вибудувати філософсько-правову парадигму «осьового часу» російського соціуму.

«Осьовий час» є епохою формування філософсько-правової свідомості, його складниками і ознаками є співіснування «осьового» соціуму, «осьової» особистості, «осьової» ментальності та творення «осьової» морально-правової реальності [1, с. 174–184]. Принципова

характеристика даної епохи викладена М. О. Бердяєвим у праці «Російська ідея». Головним інструментарієм у якості дослідницького імперативу «Російської ідеї» як філософсько-правової парадигми є підстава використати принцип протиріччя, який є універсальною буттєвою структурою, що присутній у всіх сферах природного, соціального, духовного буття, в тому числі й змісті правової реальності [1, с. 66–67]. Принципи протиріччя як аналітичного інструмента дозволяє проникати в сутнісний рівень соціально-правових реалій. Слід підкреслити, що саме принцип протиріччя М. О. Бердяєвим покладений в основу осмислення (розуміння) «Російської ідеї» у філософсько-правовому векторі за допомогою концептуальних понять «соціуму», «особистості», «ментальності» та «правової реальності».

Стан дослідження. Спадщина видатного російського мислителя Миколи Олександровича Бердяєва (1874–1948) вперше дістала наукову оцінку у векторі правових дисциплін у пострадянських період. У філософії права вона була належним чином проаналізована і введена в науковий обіг В. М. Нерсесянцем у тематичному викладі «Філософія права в Росії». За визначенням вченого, проблеми свободи, права, держави освячуються філософськими, релігійними, політико-правовими концепціями християнського персоналізму, екзистенціалізму, есхатології антроподицеї, комюнитарності і соборності [2, с. 541–552].

Дослідження творчого доробку російського мислителя дістали успішне продовження на теренах новітньої Української держави, на межі ХХ–ХХІ століть за напрямками: проблема людини і свободи, державотворчих процесів і проблем соціуму.

«Україна: альтернативи поступу» за авторством В. Кременя, Д. Табачника, В. Ткаченка різносторонньо, з урахуванням «критики історичного досвіду» у контексті проблем: «Феномен більшовизму», «Отаманщина», «Більшовицький ренесанс великодержавності» покладаються на погляди М. О. Бердяєва у розгляді більшовизму і наслідків революції в Росії [3, с. 92–93].

Правовий персоналізм є темою вивчення творчості М. О. Бердяєва доктором юридичних наук А. Вайшвила, в контексті розуміння філософсько-правових концепцій ХІХ–ХХ ст. як складної персоналістичної категоріальної системи [4, с. 35].

Напрямок філософської та релігійної антропології, зокрема антропологеми соціальності, обраний О. В. Білянською «Соціально-філософській зміст Бердяєвської концепції подолання відчуження людини у суспільстві» [5], І. В. Сумченко «Антроподицея М. Бердяєва» [6].

Державотворчі концепції у працях М. Бердяєва є темою наукових розвідок С. А. Титаренко «Концепція розуміння держави в працях Миколи Бердяєва» [7] та В. І. Тимошенко «Релігійно-філософська концепція держави М. О. Бердяєва» [8].

У контексті розбудови державності в Україні, зокрема щодо історико-культурологічних особливостей, Л. О. Терських послуговується думками М. О. Бердяєва щодо визначення національної ідентичності [9, с. 182].

Позиція М. О. Бердяєва щодо розуміння «суспільного ідеалу, права і держави» актуалізована О. М. Литвиновим при вирішенні проблеми «Критики соціальних утопій бездержавності» [10, с. 163].

Дані напрямки досліджень є актуальними, оскільки визначають перспективи розв'язування проблеми держави та права в сучасному українському соціумі.

Виклад основних положень. «Осьовий» час – це час історичного переходу, коли відбувалися напружені релігійні, психологічні, етичні, філософські пошуки та справджувалась соціально-правова реальність. «Російська ідея» М. Бердяєва «осьового» часу, «Срібного віку Росії» складалося у напрямках: «Визначення російського національного типу»; «Слав'янофіли і Західники»; «Особистість і світова гармонія»; «Гуманізм: Соціальна тема»; «Розвиток російського соціалізму»; «Культура і цивілізація»; «Влада і анархізм»; «Ідея соборності»; «Есхатологічний і профетичний характер російської думки»; «Комунізм і російська месіанська ідея». Бердяєвські характеристики «російської ідеї» визначили сутність російського соціуму, ментальні ознаки, морально-правову свідомість і персоналії «осьового часу» в Росії. Вважаємо за необхідне підкреслити відповідність бердяєвського змісту «російської ідеї» основним принципам творення філософсько-правової парадигми російського соціуму. Оскільки російська думка у всі часи була зайнята перетворенням дійсності, росіяни, як стверджує М. Бердяєв, у своїх творчих пориваннях завжди були у пошуках досконалого життя, шукаючи насамперед у західній думці засоби для перетворення і змін пануючої реальності. Тому інтелігенція, на думку філософа, була поставлена в трагічне становище між імперією та народом, і вона повстала проти імперії в ім'я народу [11, с. 26–27]. Власне, лише на початку ХХ століття, наголошує М. Бердяєв, були оцінені результати російської думки ХІХ століття. В Росії на початку століття був справжній культурний ренесанс, тут йдеться передусім про визволення духовної культури від гніту соціального утилітаризму, від під-

порядкування революційному центру. Як учасник цього процесу М. Бердяєв, засвідчує, що все це відбувалося на високій хвилі, розкривалися цілі світи, розумова і духовна спрага була неймовірною [11, с. 190–194]. Проте слід визнати, зауважує М. Бердяєв, що на той час існував розрив між інтересами вищого культурного прошарку російського ренесансу та інтересами революційного соціального руху в народі, а також у лівій інтелігенції, яка ще не пережила розумової і духовної кризи [11, с. 212]. Таким чином, акцентує він далі, російська думка, російські пошуки XIX століття і початку XX століття свідчать про існування російської ідеї, яка відповідає характеру і покликанию російського народу [11, с. 217].

Російський національний тип, за визначенням мислителя, формувався на межі поляризації і протиріч, де зіштовхуються і приходять до взаємодії два потоки світової історії – Схід і Захід.

М. Бердяєв визначає «осьовий час» Росії, а саме: XIX століття – як століття думки і слова, століття «гострого розколу», внутрішнього звільнення і напружених духовних і соціальних пошуків [11, с. 5]. Характерною рисою російського «осьового» соціуму, на думку М. Бердяєва, слід визнати «есхатологічне покликання», кінцеве за своєю ціллю. Російський соціум мислитель характеризує як такий, що не мав визначених соціальних граней і виразних класів, і за західними взірцями Росія ніколи не була аристократичною і відповідно не стала буржуазною. Російський соціум за М. Бердяєвим формувався з перервами – це п'ять періодів історичного розвитку: Росія київська, Росія часів татарського іґа, Росія московська, Росія петровська, Росія радянська, і вони дають різний формат соціально-правової реальності [11, с. 5–6]. Російський соціум в «осьовому» часі життєдайний у двох диференційованих станах: російський народ і російська інтелігенція. Особливістю російського народу у XIX ст. було те, що він (народ) після тривалої бездумності, висловив себе у слові та думці, і зробив це в тяжкій атмосфері відсутності свободи. Проте соціально-правову реальність в даній епосі визначали схильність російського народу до гультяйства і анархії при відсутності свободи. При цьому він зауважує, що російський народ міг коритися владі лише тоді, коли вона діставала релігійне освячення [11, с. 8]. Зазначимо, що за Бердяєвим у межах соціально-правової реальності російський народ визначається як православна спільнота з проявами харизми: відступництво (странники) у пошуках Божої правди [11, с. 8]. На його думку, пошук царства правди в російському соціумі набуває апокаліптичного забарвлення [11, с. 13].

Проте, особливістю російського народу є його покликання здійснити соціальну правду – «братство людей», яке мислитель визначає, як комонотарну. Така згуртованість дала підстави для виникнення соціально-політичної течії, народництва, яке, за визначенням М. О. Бердяєва, є своєрідним російським явищем, і подібно до російського нігілізму і російського анархізму, народність і демократичність у соціальному сенсі змішувалися [11, с. 88].

Що ж до російської інтелігенції, то філософ вважав, що вона є особливим, лише притаманним Росії духовно-соціальним утворенням. За його висловом, інтелігенція не була соціальним класом, а була ідеалістичним класом, класом людей, захоплених ідеями, екзальтована заради своїх ідей, і була готова до ув'язнень, каторги і покарань. Інтелігенція у розумінні М. Бердяєва – це суто російське явище, і маючи характерні російські риси, вона водночас відчувала себе відірваною, відстороненою від народу, що й є національно-російською рисою. Можливе пояснення цьому явищу М. Бердяєв подає в наступному: інтелігенція вербується з різних соціальних верств, спочатку вона була переважно дворянською, потім різночинною. І далі підкреслює, що у ХІХ столітті інтелігенція жила в різкому конфлікті з імперією, з державною владою – це був діалектичний момент в «долі Росії», коли виношувалося «російська ідея». Врешті, соціальні протиріччя «інтелігенція – народ», коли з однієї сторони інтелігенція протиставила себе народу, з іншої відчувала свою вину перед народом і хотіла йому служити, завершилося політичним і правовим протистоянням, переслідуванням інтелігенції революцією [11, с. 24–27]. «Осьовий» час Росії визначив «осьовий» соціум, за М. Бердяєвим, «російську тему» в світовій цивілізації з релігійними, соціальними і моральними мотивами, прагненням до прогресу і революції водночас [11, с. 31]. «Осьовий час» постає епохою звершень «осьовою» особистості. Людина «осьового» часу є надзвичайно суперечливою, вона водночас дотримується традицій і порушує їх, додержується соціальних норм і переступає через них, тяжіє до ідеалів справедливості і зривається у безодні злочинів [1, с. 179]. Бердяєвська «осьова» особистість – персоналія в проблемі «зіткнення особистості і світової гармонії», «есхатології і революції», «анархії і влади», «соборності і софії», в «культурному ренесансі і комунізмі», в «слав'янофілах і західниках». Персоналія «осьового» часу, за визначенням мислителя, просякнута російською месіанською ідеєю, яка в пошуках історичної величі прагне до тоталітарного світоспоглядання [11, с. 34, 51]. Водночас російських інтелігентів-ідеалістів тур-

бує питання активної діяльності у відношенні до дійсності, поняття про честь і справедливість [11, с. 63, 64].

Тема «зіткнення особистості» і світової гармонії досягає геніальної гостроти, за визначенням М. Бердяєва, у Достоевського, це проблема теодіцеї – примирення Бога і світу, в основі якого зло і страждання. Філософ зауважує: «є гонор особистості, не згідної бути гвинтиком світового механізму, частиною цілого, засобом для цілей встановлення світової гармонії. Власне, ця людина не приймає результатів прогресу, примусової світової гармонії, щасливого мурашника, коли мільйони будуть щасливими відмовившись від особистості і свободи» [11, с. 67–68]. Тема суперечливості особистості й історії, особистості й світової гармонії, для нього є дуже російською темою, вона з особливою гостротою і глибиною пережита російською думкою [11, с. 65]. Російська ідея, російська думка, врешті російська дійсність суперечлива в своїй основі на межі ХІХ і ХХ століть стала екзальтованою в «осьовий час», призвела до бунту особистості проти світової історії і світової гармонії, та породила культ соціальності.

Бердяєвська «осьова» особистість – це патріархальна і соціальна особистість у своїй основі, вона конфліктна, це конфлікт приватного, особистого з спільним, універсальним [11, с. 66]. «Осьова» культова особистість, персоналія у М. О. Бердяєва постає і у історіосуперечливій, філософській площині «слав'янофілів і західників», вона стає екзальтованою в соціально-політичній діяльності, це є «підпільна людина» в «пошуках соціальної правди», в «катехезі революціонера», що здійснюється в релігійному анархізмі.

Суперечка «слав'янофілів і західників», стверджує мислитель, була суперечкою про долю Росії і її покликання в світі; ті й інші любили свободу: любили Росію: слав'янофіли як матір, західники – як дитя. Проте західники майбутнє Росії вбачали на шляху до заходу, а слав'янофіли проповідували особливість Росії на духовному ґрунті православ'я [11, с. 35–36]. «Слав'янофіли» вірили у велике покликання Росії і російського народу в приховану в ньому правду. В той же час, як зауважує М. Бердяєв, багато російських людей прагнули на Захід, щоб вільно дихати. «Слав'янофіли» були освіченими, гуманними, свободолюбивими, але надто пов'язані з побутом і цим обмежені. Побутовий характер слав'янофільства не міг не послабити есхатологічної сторони християнства але все ж, на його думку, вони мали твердий ґрунт під ногами і не відчували наближаючої катастрофи. В уяві М. Бердяєва, вони духовно жили ще до Достоевського, до спротиву Л. Толстого, до кризи людини, до духовної революції [11, с. 43].

«Західники» – персоналія, яка у М.Бердяєва постає не виразною за своєю суттю, проте їхня роль у становленні «осьового» часу Росії була значимою. «Західники», – писав він, – це такі ж російські люди, як і слав'янофіли, вони любили Росію і зичили для неї блага [11, с. 49]. Персоналія «слав'янофіла» і «західника», на думку мислителя, історично відійшла в минуле, але сама тема суперечки залишається в нових формах, і викликаючи надто великі пристрасті й у ХХ столітті [11, с. 35].

ХХ століття, за М.Бердяєвим, можна визначити століттям протиріччя «особистості» і «матеріалізму», «пристрастю до руйнування», розриву між вищими культурними силами і революцією [11, с. 539–540]. Постать «підпільної людини» і «революціонера-інтелігента» водночас стає культовою у розвитку релігійного анархізму і есхатологічних настроїв серед інтелігенції. «Підпільна людина» не погоджується на світову гармонію, це двулика особистість, яка не приймає світу без страждань, але і без боротьби діалектика у такої людини, – підкреслює М. Бердяєв, – атеїстична, богоборча, яку вона перемагає вірою в Христа [11, с. 68]. «Підпільна людина» з часом набуває рис соціаліста-народника, яка йшла в народ, щоб відчутти його життя, просвітити його і покращити його економічне. Проте доля цієї «підпільної людини», «соціаліста-народника» була, за висловом М. Бердяєва, трагічною, оскільки не була прийнята народом [11, с. 97]. Це призвело до того, що інтелігент, «соціаліст-народник» перейшов до терористичної боротьби. В Росії, – підкреслює М. Бердяєв, – були крайні революціонери і за поставленою метою, за методами і засобами боротьби. Вони проповідували обман, грабування і безжалісний терор – «катехеза революціонера» є своєрідною аскетичною настановою життя революціонера, де революція є єдиним критерієм добра і зла. При цьому, зауважує філософ, жива особа є розчавленою, від неї віднімається все багатство життя, в ім'я божества – революції [11, с. 102–103]. Така надмірно суперечлива персоналія, «осьова» особистість була російським пошуком соціальної правди братства людей і народів, але в своїй основі вона була далека від християнства і в ній була отрута правди і брехні [11, с. 111].

«Осьова» ментальність російського соціуму визначається, за М. О. Бердяєвим, самобутньою російською думкою, яка пробудилася на історіософській проблемі. У ХІХ столітті і навіть ХХ столітті, підкреслює він, Росія була у протиріччі: на якому вона шляху і чи буде вона рухатися шляхом Західної Європи? Це відбувалося в атмосфері глибокого песимізму до минулого Росії, особливо теперішнього, проте,

зауважує М. Бердяєв, в оптимізмі віри і надії до майбутнього [11, с. 31]. Усвідомлення того, що Росія має свою особливу долю, що російській народ особливий, з характерним месіанізмом і дають підстави, на думку М. Бердяєва, піти своїм особливим шляхом, не повторюючи всіх етапів європейської історії: це і намагання до прогресивного розвитку, до революції, до останніх результатів світової цивілізації, до соціалізму, а разом з тим це глибока і гостра свідомість порожнечі, потворності і міщанства всіх результатів світового прогресу, революції і цивілізації [11, с. 30–31]. Російська «осьова» ментальність складалася у протиріччях: Схід-Захід; інтелігенція і народ. «Російський народ, – зауважує мислитель, – не є чисто європейським і не чисто азійським народом: в російській душі завжди боролися два начала – східне і західне, була величезна сила стихії і порівняно слабка форма. Російський народ не був народом культури, він більше є народом одкровенень і піднесенень, він (народ) не знав міри і легко впадав у крайнощі. Цим народом можна зачаровуватися і розчаровуватися в ньому, він може викликати як і сильну любов, так і сильну ненависть» [11, с. 4–6].

Зокрема, в системі соціально-правових протиріч мислитель зауважує, що в російського народу була величезна сила стихій і порівняно слабкість форми, природна, язична, діонісична стихія і аскетично-монашеське православ'я [11, с. 4–5]. Ментальні протиріччя соціально-правового характеру мислитель конкретизує в наступному: гіпертрофія держави і анархізм, свавільність, жорстокість, схильність до насилля і доброта, людяність, м'якість, індивідуалізм; загострення відчуття індивідуальності і безособистісний колективізм, націоналізм і універсалізм, рабство і бунт, пошук Бога і войовниче безбожжя. Російські мислителі, зауважує М. Бердяєв, постійно вказували, що потенційність, неактуалізованість сил російського народу є задатком його великого майбутнього [11, с. 7].

«Осьовий» соціум, «осьова» особистість і «осьова» ментальність Росії, на нашу думку, знаходить «об'єктивацію» – характерні риси в «осьовій» морально-правовій реальності. М. Бердяєв, у «російській ідеї» опосередковано фіксує соціально-правову реальність у межах характерного для нього поняття «об'єктивація». Оточуюча дійсність, соціально-правова реальність була для мислителя закритою через власне табу, що мало назву «об'єктивація». Між тим ця обставина вказує на те, що М. Бердяєв не спромігся до правового осмислення катарсису Росії, саме за відсутності розуміння ефективності регулятивної сили, якою є право і закон.

«Осьова», соціально-правова реальність Росії в XIX і початку XX століть формувалася в протиріччях «осьового» часу, «осьової» особистості та «осьової» ментальності. Все XIX століття, зауважує М. Бердяєв, інтелігенція бореться з імперією, сповідуючи бездержавний, безвладний ідеал, і створює крайні форми анархічної ідеології. Саме анархізм є соціально-правовою реальністю Росії, і за висловом М. Бердяєва, він в головному є надбанням росіян, і створювався вищою верствою російського дворянства. Слав'янофіли, в своїй ідеології, все ж намагалися поєднати ідею самодержавного монарха з ідеєю російського принципового анархізму. Тому сильний анархічний елемент був присутній у слав'янофільській ідеології, за якою в основі російської держави є добровільність, свобода і мир без будь-яких юридичних гарантій. За визначенням М. Бердяєва, ідеологія анархізму, яку проповідували слав'янофіли, не була справжньою, це була анархічна ідеологія монархії, в якій слав'янофіли прикривали своє свободолюбство і свої симпатії до ідеалу безвладдя [11, с. 126–127].

Своєрідний анархічний елемент, зауважує мислитель, присутній у всіх російських соціальних течіях: релігійних і антирелігійних, у великих російських письменників, в самому складі російського характеру. У анархічного народу за своєю цілісністю, підкреслює М. Бердяєв, була держава з потворно розвиненою і всевласною бюрократією, яка оточувала самодержавця і відокремлювала його від народу [11, с. 124–125]. Відповідно анархізм слід визнати соціально-правовою реальністю Росії XIX–XX століть, і навіть російський пафос свободи був скоріше за все пов'язаний з принциповим анархізмом.

Проте «справжнім російським анархізмом» М. Бердяєв визнає «революційний анархізм», у найбільш крайніх формах, і виразником цієї течії вважає Бакуніна, який, на його думку, як і всі російські анархісти, був противником демократії і негативно ставився до загального виборчого права. На відміну від слав'янофілів, стверджує М. Бердяєв, Бакунін планує підбурити проти влади найнижчі верстви людей праці і готовий долучити до них розбійників і злочинців. В анархізмі Бакуніна є крайній вираз народництва: бунт у його розумінні є природною ознакою «повсталого людини», це бунт проти держави і будь-якої влади, але не в ім'я людської особистості. Анархізм Бакуніна суперечливий в тому відношенні, що він не відмежувався від насилля і влади над людиною [11, с. 128–130].

Типово російським анархізмом, підкреслює М. Бердяєв, є релігійний анархізм, це послідовна і радикальна форма анархізму, а саме:

заперечення влади і насилля водночас. Виразниками даної течії він вважає, Л. Толстого, Вл. Соловйова, Ф. Достоевського. Але, по суті, подає власне розуміння анархізму: принципово і духовно анархізм є поєднанням функціональних обов'язків держави з необхідністю державного управління і заперечуванням верховенства держави, її абсолютизацією, що посягає на духовну свободу людини. Поряд з тим, підкреслює М. Бердяєв, релігійний анархізм у Достоевського має особливий характер, інше обґрунтування, ніж у Л. Толстого: для нього проблема свободи духа є центральною, чого не має у Л. Толстого. Він (Достоевський) протиставляє римській ідеї, заснованій на примусі, – російську ідею, засновану на свободі духа, і викриває оманливі ідеї, в ім'я істинної свободи теократії [11, с. 132–134]. Таким чином, анархізм в російських формах залишається темою російської свідомості, російських пошуків і російських реалій на перетині століть, і в «осьовому» часі визначає «долю Росії» М. Бердяєва.

Висновки. Дослідження теми «Російської ідеї» у філософсько-правовому вимірі М. О. Бердяєва, на нашу думку, слід розглядати у контексті філософсько-правового персоналізму, рефлексії мислителя. У книзі «Самопізнання» (Досвід філософської автобіографії) він відтворює особистісний процес входження в соціально-правову реальність Росії в контексті: «Я і світове середовище. Свобода. Бунтарство. Російська революція», водночас «Світ аристократичний. Повернення до християнства. Росія і світ Заходу», і все це «Пошуки сенсу життя» [12, с. 445].

«Російська ідея» як філософсько-правова парадигма відбулася в соціально-правовій реальності, повністю відповідаючи характеру і покликанню російського народу в межах «осьового» часу. «Російська ідея» срібного віку «осьового» часу, на нашу думку, є універсальною структурою, яка має вагомий історіософський, культурологічний та політичний складові; вона визначила рівень протиставлень і протиріч «осьового» часу «осьової» особистості та «осьової» ментальності Росії. Це система соціально-правових протиріч антагоністичного характеру з негативно-деструктивними наслідками, завершення «осьового» часу Росії XIX–XX ст. у світовому процесі.

Величезний внесок російського мислителя й у напрацюванні правової моделі Росії православного соціуму. За своїм змістом – це персоналістична модель Росії, яка поєднує російську православну природно-правову доктрину з західними природно-правовими і позитивно-правовими ідеями. В ній чітко простежуються персоналістичні пра-

вові пошуки, поряд з тим її можна розглядати в традиційних вимірах природно-правової парадигми Росії срібного віку, яку визначають: метафізичні і культурологічні чинники, пафос теодіцеї, етатистські ідеї анархо-нігілістичного характеру, неоплатонічна метафізика світового порядку [1, с. 100–120]. Цінність персоналістичної моделі М. О. Бердяєва – в обраному ним напрямку філософського аналізу, правових феноменів у системі протиріч, що встановлює максимально точно соціальний діагноз Росії: «Очікування нової епохи Святого Духа» і «Російська революція».

1. Бачинін В. А. Філософія права: підручник для юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. А. Бачинін. – К.: Видавничий «Дім Ін. Юре», 2003. – 472 с.

2. Нересєянц В. С. Філософія права: учебник для вузов / В. С. Нересєянц. – М.: ЛНФРА-М: НФМА, 1998. – 652 с.

3. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / В. Г. Кремень, Д. В. Табачник, В. М. Ткаченко. – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.

4. Вайшвила А. Правовий персоналізм як теорія сучасного демократичного суспільства: досвід напрацювання правової аксіоматики / А. Вайшвила // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск. – 2007. – № 3. – Частина 1. – С. 35–47.

5. Білянська О. Ю. Соціально-філософський зміст Бердяєвської концепції подолання відчуження людини у суспільстві: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.00 «Соціальна філософія та історія філософії» / Олена Юрійвна Білянська. – Одеса, 2006. – 181 с.

6. Сумченко І. В. Антроподицея М. Бердяєва: дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Ірина Вячеславівна Сумченко. – Львів, 1999. – 194 с.

7. Титаренко С. А. Концепція розуміння державності в працях Николая Бердяєва / С. А. Титаренко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. – 2011. – № 1. – С. 45–52.

8. Тимошенко В. І. Релігійно-філософська концепція державності М. О. Бердяєва / В. І. Тимошенко // Щорічник наукових праць, вип. 14. – Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2004. – С. 62–68.

9. Терських Л. О. Історико-культурологічні особливості розбудови державності в Україні / Філософія і право: культурно-історичні аспекти взаємодії: монографія / [О. М. Литвинов, М. В. Максимов, О. М. Єременко та ін.]; за ред. О. М. Литвинова. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 312 с. – С. 175–192.

10. Литвинов О. М. Філософія права Павла Новгородцева: суспільний ідеал – право – держава: монографія / О. М. Литвинов. – Луганськ, 2009. – 400 с.

11. Бердяев Н. А. Русская идея / Н. А. Бердяев // Основные проблемы русской мысли XIX и начала XX вв. Судьба России. – М.: Изд-во В. Шевчук, 2000. – 542 с.

12. Бердяев Н. А. «Самопознания» (Опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 448 с.

Боровская Г. С. «Русская идея» в философско-правовом измерении (по Н. А. Бердяеву)

Предлагается одна из главных тем творческого наследия великого русского мыслителя Н. А. Бердяева (1874–1948) – «русская идея» в философско-правовом измерении. «Идея» рассматривается как персоналистическая модель «осевого» времени серебряного века России в контексте проблем истории философии правовых цивилизаций и философии естественного права.

Ключевые слова: русская идея, «осевое» время, «осевой» социум, «осевая» личность, «осевая» ментальность, «осевая» социально-правовая реальность, персоналистическая правовая модель.

Borovska G. S. «Russian idea» in the aspect of philosophy of law (N. A. Berdyayev)

The article deals with the one of the main themes of the heritage of the great Russian philosopher N. Berdyayev (1874–1948) – «Russian idea» – in the aspect of philosophy of law. This «idea» is considered as the personalist model of the «axial» time of Russian Silver Age in the context of the historiosophical problems of the law civilizations and philosophy of natural law.

Key words: russian idea, «axial time», «axial society», «axial» personality, «axial» mentality, «axial» socio-legal reality, personality legal model.

Стаття надійшла 30 липня 2013 р.

УДК 340.12

Х. В. Горещька

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Розглянуто питання методології філософсько-правового дослідження правової соціалізації. Запропоновано нову класифікацію дослідницьких підходів до правової соціалізації.

Ключові слова: правова соціалізація, соціалізація, методологія дослідження, філософсько-правове дослідження.